

Osmanlı Anadoluşunda Parlayan Bir Eğitim Merkezi: Hâdimî Medresesi ve Kütüphanesi

Yaşar Sarıkaya*

An Emerging Educational Center in Ottoman Anatolia: Hâdimî Medrese and Its Library

Abstract ■ This article aims to examine how provinces and small towns contributed to the socio-educational and intellectual life of the Ottomans. The findings of this study are based on an educational institution such as the medrese, mosque and library led by Muhammad Hadimi, a respected Ottoman scholar and Sufi leader in the 18th century. Demonstrating all aspects of this complex and the historical development of all the constituents of this institution is a large and important task. However, this study attempts to provide data sufficient to determine the following points: First, a small town such as Hadim became one of the important centers of the education, and was able to acquire an interregional reputation through these institutions in Ottoman sciences and education in 18th century. Second, other towns and cities throughout Anatolia conducted similar activities on the social and cultural history of the Ottomans which make important contributions to provincial scholarship. Moreover, studies on science and education produced in these regions will shed light on the religious worldview of the period.

Keywords: Hadim, The Medrese of Hadimi, Religion and Education in Anatolia, Hadimi Library, Ottomans in the 18th Century, Educational and Cultural Institutions

Giriş

Osmanlı eğitim ve kültür tarihi ile ilgili araştırmalar uzunca süre İstanbul merkezli olarak yapıldı ve bunlardan hareketle genel yargılara varıldı. Osmanlı taşrasındaki durumun tahlili büyük ölçüde ihmal edildi. Son yıllarda Anadolu'daki önemli Osmanlı merkezlerinin bilimsel çalışmaların ilgi odağı haline geldiği görülmektedir. Bu gelişmenin, Osmanlı medeniyeti, eğitim ve kültürü hakkında

* Doç. Dr., Gießen Üniversitesi (Almanya).

daha kapsamlı, daha sahih ve daha isabetli görüşlerin ortaya çıkmasına olanak sağlayacağını hedefleyebiliriz. Osmanlı taşrasının önemli merkezleri denince ilk akla gelen yerlerin başında Konya ve çevresinin geldiğini tahmin edebiliriz. Daha önceki bir çalışmamızda gösterdiğimiz gibi Konya, 18. ve 19. Yüzyıllarda hem su-filerin hem de ulemanın faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir merkez haline geldi.¹ 20. Yüzyılın başlarında İslam eğitiminin modernleştirilmesi fikirleri, İstanbul'da he-nüz tartışma safhasında iken Konya'da hayata geçirildi. Konya'daki bu değişim ve gelişimin baş mimarlarından birinin Hâdimî ailesi olduğunu görüyoruz. Ailenin en etkin ismi kuşkusuz Ebû Said Muhammed Hâdimî'dir.² Muhammed Hâdimî, metropollerden ve vilâyet merkezlerinden uzak bir yerde, Hadim'de dünyaya gel-mesine karşın İstanbul'a gitti ve burada, devrinin en önemli âlimlerinden biri olan Ahmed el-Kazabadî'den okudu, başkent ulemasını tanıma fırsatı buldu. Hâdimî, tahsilini tamamladıktan sonra memleketine geri döndü ve çalışmalarını, hayatı boyunca Hadim'de sürdürdü. Burada, birçok alanda faal bir âlim olarak yaşadı. Medresede tedrisle ilgilendi, ders verdi, yüzlerce talebe yetiştirdi. Onun derslerine sadece Hadim'den değil, çevre köylerden, kasabalardan ve şehirlere de gelenler oldu. Uzak vilâyetlerden bile öğrencisi vardı. Öyleki, 18. ve 19. yüzyıllarda Hadim'e bir öğrenci göçü olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.³ Cami'de vaaz verdi. Tekke'de irşâd etti. Kitap telif etti, risâleler kaleme aldı, şerhler ve haşiyeler yazdı. İslâm bilim dallarının hemen hemen tamamında eserler verdi.⁴ Aşağıdaki çalışma Hâdimî'nin, 18. ve 19. Yüzyıllarda önemli bir eğitim ağının merkezi haline gelen eğitim kurumlarını ele almaktadır. Hâdimî'nin kurduğu ve faaliyetlerini yürüttüğü kurumların, onun vefatından sonraki tarihî gelişimini genel hatlarıyla incelemektedir.

-
- 1 Yaşar Sarıkaya, „Sufis und Gelehrte als Medresengründer und -patrone im osmanischen Konya (18.-19. Jahrhundert)“, *Der Islam* 79 (2002). S. 201-239.
 - 2 Hayatı, eserleri ve etkileri için bkz. Yaşar Sarıkaya, *Abū Sa'īd Muḥammad al-Ḥādīmī (1701-1762): Netzwerke, Karriere und Einfluss eines osmanischen Provinzgelehrten*. Hamburg, 2005; a.mlf., *Ebu Said El-Hâdimî: Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi*, İstanbul 2008; Ramazan Ayvalli, “Hâdimî'nin Hayatı ve Eserlerine Umûmi Bir Bakış”, *Hız. Hadimi'yi Anma Sempozyumu*, Hadim 1989; a.mlf., “Hâdimî'nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Amiller”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1993), s. 113-119; Mustafa Yayla, “Hâdimî, Ebû Sa'īd”, *DİA*, XV, İstanbul 1997. s. 24-26; Numan Hadimioğlu, *Hız. Hâdimî ve Hâdimîliler Bibliyografyası*, Ankara 1988.
 - 3 Talebeleri için bkz. Yaşar Sarıkaya, *Abū Sa'īd Muḥammad al-Ḥādīmī*, s. 233 vd.; a.mlf., *Ebu Said El-Hâdimî*, s. 197 vd.
 - 4 Eserleri için bkz. Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 266.

Hadim, 1211 yılına kadar Türkleşmiş,⁵ 1472 yılında Osmanlıların eline geçtiğinden itibaren⁶ 18. yüzyılın ortalarına kadar merkezi Pirlevganda diye anılan Aladağ'a bağlı bir köy olarak kalmıştır. Muhtemelen 18. asrın ikinci yarısında *kaza* statüsü kazandı. Nitekim sözkonusu yüzyılın sonlarına ait arşiv belgelerinde ve elyazmalarda Hadim, *kaza* olarak zikredilmektedir.⁷ Örneğin 1810 tarihli bir belgede Hadim'den *kaza-i Pirlevganda-i Hadim* olarak sözedilmektedir.⁸ 19. yüzyılın ortalarına doğru Hadim merkezde, bir cami, dört mescid, dört mekteb, bir kütüphâne ve bir medrese bulunuyordu. Bu sayılara Hadim'e bağlı 19 köy ve 44 mahallede bulunan kurumlar eklendiğinde daha da ilginç bir tablo ile karşılaşırız: 19 cami, 18 mescid ve 27 mekteb.⁹ Bu rakamlar, devletin diğer kasabalarıyla karşılaştırıldığında Hadim kasabasında aynı dönemde yaşayan 8.928 kişinin¹⁰ eğitim durumunun epeyce yüksek olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh Hadimliler, eğitim ve özellikle din eğitimi konusunda oldukça şanslıydılar.

Hâdimî'nin, Hadim'de gelişmesine doğrudan veya dolaylı olarak öncülük ettiği kendi adıyla da anılan medreseden başka, zâviye, cami, mescit ve kütüphâne gibi bazı kurumlar daha vardır. Bunların kuruluşunu ve tarihî gelişimini bütün yönleriyle ortaya koymak, başlıbaşına bir çalışmayı zorunlu kılacak kadar büyük ve önemli bir iştir. Zira, bunun için başta vakfiyeler olmak üzere özellikle Hadim'le ilgili arşiv belgelerinin, şer'iyeye sicillerinin, Konya vilâyet salnâmelerinin özenle incelenmesi gerekmektedir ki bu, bizim çalışmamızın sınırlarını aşar. Şu kadarını belirtmeliyiz ki Hadim kasabası, ancak bu kurumlar vasıtasıyla 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı bilim ve eğitim dünyasının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Hâdimî âilesinin öncülüğünde hayata geçirilen bu kurumlar üzerine yapılacak esaslı ve özenli çalışmaların, 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı taşrasının sosyal ve kültür tarihi açısından önemli katkılar sağlayacağı, taşra âlim ve sûfilerinin bilim ve eğitim zihniyetleriyle din ve dünya görüşlerinin saptanmasına yardım edeceği aşîkardır.

Hâdimî ve ailesi tarafından hayata geçirilen din, ilim, eğitim ve kültür kurumlarından üçünü, bunların Hâdimî ile ilişkilerini – daha doğrusu Hâdimî'nin, bu kurumlar üzerinden gelen etkilerini – ortaya koyarak ele alacağız.

5 Erten, S. Fikri, *Antalya Vilâyeti Tarihi*, İstanbul 1940, s. 24.

6 Osman Kunduracı, "Hadim ve Çevresinde Sivil Mimari Örnekleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (1999), s. 137-156.

7 Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret, 119/89; 387/55; 432/7.

8 İzzet Sak, "Osmanlı Döneminden Günümüze Hadim", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1997), s. 169-180.

9 *Konya Vilâyeti Salnâmesi* 1301/1884, s. 77, 203.

10 *Konya Vilâyeti Salnâmesi* 1282/1865, s. 102.

Tabl-bâz Zâviyesi

Kaynaklara göre Hâdimî, Hadim yakınlarındaki bir zâviyede Nakşibendî şeyhi olarak faaliyet gösterdi. O, 1176/1762'de vefat ettiğinde üzerinde hâlâ, Tabl-bâz Zâviyesi'nin zâviyedârlığını bulunduruyordu.¹¹ Sözkonusu zâviye, onun vefatından sonra, kendileri de birer Nakşî olan oğullarına geçti.¹² 19. yüzyılın ortalarına kadar oğulları tarafından yönetildiği sanılan bu zâviyenin sonraki tarihi hakkında henüz bir bilgimiz yoktur. Ancak Tabl-bâz zâviyesinin, Nakşibendiliğin Müceddidiyye kolunun Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri olduğunu ve adı geçen tarikatın Hadim'den Konya ve diğer şehirlere yayılmasına önemli ölçüde katkılar sağladığını tahmin ediyoruz.

Hâdimî'nin tasavvuf erbabı üzerindeki etkileri sadece Hadim'le sınırlı kalmadı. Başta kendi oğulları olmak üzere Hadim'de yetiştirdiği diğer müritleri vasıtasıyla Nakşibendiliğin İç Anadolu bölgesinde hızla yayılmasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Müritleri, 19. yüzyılda Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (öl. 1242/1827)'nin görüş ve uygulamalarından ortaya çıkan Nakşibendiyye Hâliidiyye kolunun Anadolu'da taraftar bulması ve kök salmasında büyük rol oynadılar. Bunların başında gelen Muhammed Kudsî Efendi (öl. 1268/1852), Hâdimî'nin talebelerinden İbrâhim Efendi'nin öğrencisidir. Bu zat aynı zamanda Hâdimî'nin oğullarından da ders almıştır.¹³ Hâliidiyye'nin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden biri olan Muhammed Kudsî'nin müritleri, gittikleri yerlerde medrese ve tekke gibi kurumların kurulmasına öncülük etmişlerdir. Yalnızca Konya'da 19. yüzyılda Hâliidiyye şeyh ve müritlerince kurulan onlarca kurum tespit edilmiştir.¹⁴

Mesela, Konya'da 19. yüzyıl Konya valilerinden Ebubekir Sami Paşa tarafından kurulan ve daha sonra *Paşa Dayiresi* olarak bilinen medrese, bir Nakşî-Halidî kurumudur. Burada Hâlidî şeyhler ders vermişlerdir. Medresenin son hocalarından biri olan Bahaaddin Efendi (öl. 1324/1906), yukarıda adından bahsettiğimiz Muhammed Kudsî Efendi'nin oğludur.¹⁵

11 Bk. Yusuf Küçükdağ, "Hadimî Medresesi'ne dair bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi* XXVII (1998), s. 79-94.

12 Bk. *A.g.e.*, s. 80.

13 Bk. M. Ali Uz, *Baba Veled'den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, Konya 1993-1995, cilt 1, s. 93; Mehmet Önder, *Büyük Alim Hz. Hâdimî*, Ankara 1960. s. 233.

14 Bk. Sarıkaya, "Sufis und Gelehrte", *Der Islam*, 79, s. 201-239.

15 Bu medrese ve hocaları için bk. İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1997, s. 789vd.

Hadim Medresesi

Zâviye'nin aksine Hadim'deki medresenin tarihi gelişimi hakkında iki önemli vesika bulunmaktadır. Her ikisi de 1137/1725 yılına ait bu belgelerden ilki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut 1137 numaralı bir berât sûretidir. Diğeri ise 74 numaralı Konya Şer'iyye Sicil Defteri'nde yer alan bir belgedir. 1999'da Yusuf Küçükdağ tarafından yayımlanan bu vesikalar, Hadim'in, Hâdimî ve çocukları tarafından nasıl bir eğitim, ilim ve kültür merkezi haline getirildiğine dair önemli bilgiler ve ipuçları veriyor.¹⁶

Adı geçen bu iki belgeden Hadim'le ilgili birçok bilgi elde ediyoruz. Her şeyden önce o dönem, Hadim ve civarında birçok mezraanın bulunduğu ortaya çıkıyor.¹⁷ Yine Hâdimî ve babası Mustafa Efendi'nin burada bir medrese kurdukları bilgisini alıyoruz. Mezraalardan dördünün (Bolay, Emrud, Alani ve Karacahisar) öşür gelirlerinin, bu medresede ders veren müderrise tevdi edildiğini öğreniyoruz. Evâsıt-ı C. âhir 1137/Şubat başı 1725 tarihli berât sûretine göre, bu mezraalardan ilk üçünün öşürlerine mutasarrıf olan Mahmud adlı kişi vefat ettiğinden bu gelir Hâdimî'ye, medresede ders vermek şartıyla veriliyor.¹⁸ Hâdimî, bundan yaklaşık altı ay sonra da, Mahmud Efendi'nin yerine Karacahisar denen mezraanın mezraadarı oluyor.¹⁹ Belgede Mahmud Efendi'den “es-Seyyid eş-Şeyh” diye bahsedilmesinden, bu zâtın âlim ve sûfî bir şahıs olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ancak, Hâdimî ile herhangi bir akrabalık bağının veya tarikat ve dinî düşünce bakımından yakınlığının olup olmadığını bilmiyoruz. Hâdimioğlu'nun verdiği Hâdimî âilesinin seçerisinde bu dönemde böyle bir isim yer almıyor.²⁰

Hâdimî adı geçen mezraaları mezraadâr olarak köylülere (kiraya) veriyor, buların ekilip biçilmesinden elde edilen gelir üzerinden ödenmesi gereken vergileri tahsis ediyordu. Öşür vergisinden doğan gelirler ise, medresedeki tadrîs vazifesine karşılık kendisine tahsis edilmişti. Bu, Hâdimî'nin projeleri, eğitim ve din-tasavvuf faaliyetleri açısından son derecede önemli bir destek ve maddî kaynak demektir.

16 Bk. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri*, nr. 1137, s. 245; KŞS, nr. 74, s. 223; Küçükdağ, “Hâdimî Medresesi'ne dair bir Vakfiye”, adlı makalesinde yayımlanmıştır.

17 Osmanlı'da mezraalar hakkında bk. Inalcık, Halil/Quataert, Donald (nşr.), *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge 1994, s. 162 vd.; İnalçık, H., *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren, 1993, s. 6; Şahin, İlhan, “Mezraa”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 546-548.

18 *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri*, nr. 1137, s. 245. Burada adı Seyyid Şeyh Muhammed olarak geçiyor.

19 *Konya Şer'iyye Sicili*, nr. 74, s. 223.

20 Krş. Numan Hâdimioğlu, *Hız. Hâdimî ve Hâdimliler Bibliyografyası*, Ankara 1988, s. 65 vd.

Bu vesikalar, ayrıca Hadim'de Muhammed Saîd ve Mustafa Efendi tarafından bir medresenin binâ edildiğinin şimdiye kadar bilinen ilk kanıtıdır. Berât belgesini yayımlayan Yusuf Küçükdağ bu iki şahsın Hâdimî ve babası olduğunu belirtmektedir.²¹ Belgeden, yukarda zikredilen mezraaların öşür gelirlerinin devlet tarafından Hâdimî'ye tahsis edildiğini öğreniyoruz. Adı geçen mezraaların büyüklük ve verim durumlarına dair bir bilgi ve belge bulunmadığından, elde edilen yıllık öşür gelirlerinin ne kadar olduğunu da kesin olarak bilemiyoruz. Bununla beraber, dört mezraanın öşürlerinin Hâdimî ve medresesi için önemli bir kaynak teşkil ettiğini tahmin ediyoruz.

Osmanlılar'da mezraalardan elde edilen öşrün bir medreseye veya bir müderrise tahsis edilmesinin yaygın bir uygulama olup olmadığı konusunda henüz yeterli bilgimiz mevcut değildir. Bilinen, her yeni kurulan medresenin, kurucusu, vâkıfı, mütevellisi, müştemilatı, müfredatı gibi hususlarının açıkça belirtildiği bir vakfiyesinin olduğu, orada tedris faaliyetinin başlayabilmesi için vakfiyenin yerel kadılıkça onaylanması gerektiğidir. Yine yaygın ve bilinen uygulama, müderrisin maaşını, medreseye tahsis edilen vakıftan aldığıdır. Bu hususlar İstanbul medreseleri için, örneğin Fâtih Sultan Mehmed'in kurduğu Medâris-i Semâniye için aynen geçerli olduğu gibi Konya medreseleri için de geçerlidir.²²

Hâdimî, 1725 yılında aldığı müderrislik vazifesini bazı istisnalar dışında vefat ettiği 1762 senesine kadar sürdürmüştür. Biyografların belirttikleri gibi, medresesi kısa zamanda, eğitim, ilim, edebiyat v.b. faaliyetlerinin Anadolu'daki en önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu, Hadim ve çevresinde yaşayan müslüman halkın çocukları için, mektep üstünde eğitim alabilecekleri yeni bir imkân demektir. Hâdimî de birçokları için, kendisinden çeşitli ilimlerin öğrenilebildiği bir âlimdi. Dahası o, gerek İstanbul'da gerek Hadim ve çevresinde kazandığı saygınlıktan, devletin merkezi İstanbul'la ve nüfûz sahibi ulemâ ile iyi ilişkilerinden dolayı, öğrencilerine kariyer yapma; ilmiye teşkilâtının yerel ve merkezî görevlerinde yükselme imkanı sağlıyordu. Mesela, talebelerinden Müftüzâde veya Ayaklı Kütüphâne olarak tanınan Antalyalı Muhammed b. Yûsuf el-Antâlî (öl. 1212/1798), Anadolu kazaskerliğine kadar yükseldi.²³ Bir diğer öğrencisi İsmail el-Konevî (öl. 1195/1781), *Enderûn-u Hümayûn*'a reisül-muallimîn olarak atanarak meslek hayatının doruk noktasına ulaşmıştı.²⁴ Onun medresesine gelenler

21 Küçükdağ, "Hâdimi Medresesi'ne dair bir Vakfiye", s. 84.

22 Konya medreselerinin vakfiyeleri için bkz. Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 1998. s. 134 vd.

23 Ahmed Cevdet Paşa'nın beyanına göre o, I. Abdülhamîd dönemi (1774-1789) âlimlerinin en büyüğüdür. Ahmed Cevdet, *Tarih*, IV, 350.

24 Murâdî, Muhammed Halîl, *Silkü'd-dürrer*, I, 258, Bağdat Musanna; Cevdet, *Tarih*, IV, 358.

ve ders halkasına katılanlar, nüfusu 5000'i geçmeyen küçük bir kasabada, başkent medreselerini aratmayacak derecede geniş ve zengin ilmî malzeme ve dinî-hukukî, tasavvufî-edeblî birikime sahip olabiliyordu.

Mevcut kaynaklara göre medrese, Hâdimî'den sonra mütemadiyen gelişmiş ve 20. yüzyılın başlarına kadar gelebilmiştir. Anadolu'nun önemli eğitim merkezlerinden biri olma özelliğini koruması için sonraki dönemlerde de gereken hassasiyet gösterilmiştir. Tanzimat döneminde bile bu kurumun yaşatılması ve geliştirilmesi için büyük çaba sarfedildiği gözlenmektedir. 1285/1868 yılına ait bir vakfiye bunun kanıtıdır.²⁵

Hâdimî Medresesi'ne dâir bugüne kadar yayımlanan ilk ve tek vakıf belgesi olma özelliğini taşıyan bu vakfiyenin vâkıfı İçel ve Alanya Mutasarrıfı Mevlânâ Hacı Ali Paşa'dır. Hakkında vakfiyede verilenin dışında bilgi bulunmayan vâkıf, Hâdimî Medresesi'nin ortasında bulunan camide görev yapanların ücretlerinin karşılanması, medresede düzenlenen icâzet törenlerindeki harcamalar ile caminin çevresinde akan suyun onarımı için kullanılmak üzere 2500 kuruş tahsis etmiştir. Bunun 1000 kuruşuyla fırınıyla birlikte bir ekmekçi dükkânı bina edilmesini ve bunun kiraya verilmesini, geriye kalan 1500 kuruşun – 10 kuruşu 11.5 kuruştan – borç olarak verilmesini istemiştir.²⁶ Vâkıf bu sûretle elde edilen gelirin, medrese ortasındaki cami görevlilerine ücret verilmesi ve her yıl Recep ayında yapılan icâzet merâsimi masraflarının karşılanması için kullanılmasını şart koşturmuştur. Vakfiyeye göre eğer para artarsa bu, caminin doğu ve batı yönünde akan suyun onarımına harcanacaktır. Şayet cami ve su kullanılamayacak kadar harap olur ve ortadan kalkarsa vakıf gelirleri bu durumda, Mekke'de Kâbe, Medine'de ise Ravza'da çalışanlara gönderilecektir.²⁷

25 *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, 2176, s. 341-342.

26 Osmanlı İmparatorluğunda para vakıfları konusunda, ulema arasında münakaşa ve ihtilaflar vardır. Ayrıca, hem para vakıflarına karşı olanlar hem de para vakıflarını savunanlar, birbirlerini bid'atçılıkla itham etmişlerdir. Şiddetli karşı çıkanlar arasında Birgivi Mehmed Efendi (ö. 1573) vardır. Buna karşı Şeyhülislam Ebussuud Efendi, önde gelen Hanefî fıkıhçıların görüşlerine de dayanarak para vakıflarını müdafâ etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Şimşek, 'Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları üzerinde Münakaşalar', *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 27(1985), S. 207-220.

27 Vakfiyedeki bu husus, Osmanlı'daki vakıf geleneğinin güzel bir örneğidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde varlıklı kimseler tarafından, Mekke ve Medine fukarasına 'Haremeyn Evkafı' adında vakıflar tahsis edilir, elde edilen gelirler her sene hac mevsiminde 'Surre' ile yerine ulaştırılırdı. Bk. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991.

Üç bölümden meydana geldiği sanılan medreseye sonraki dönemlerde ilave hücrelerin yapıldığı ve medresenin bazı onarımlar geçirdiği görülmektedir. Nitekim bir şer'iyeye siciline göre medresede başta Emin Ağa, Dikici Abdülbakizâde İbrahim Efendi, Müftü Emin Efendi ve Hacı Mehmed Ağa olmak üzere birçok kişinin farklı sayıda odaları bulunuyordu.²⁸

Sayıları, Küçükdağ'a göre 66'yı bulan²⁹ medrese hücrelerinin tamiri için Miralay Ahmed Bey adında bir askeriyeye mensubunun 1869'larda 1500 Kuruş bağışladığını görüyoruz.³⁰ Bu para ile odaların tamiri için kapı, pencere, çelen ve üst ağaçları satın alınmıştır.

Hadim'de Mustafa Efendi ve oğlu Hâdimî ile gelişen eğitim ve irşad çalışmaları 19. yüzyılda hızını kesmeden devam etmiştir. Medresede Hâdimî'den sonra, genellikle onun oğulları ve torunları müderrislik yapmışlardır. Numan Hâdimioğlu, bu medresede 1832 yılına kadar görev yapan 21 müderris tespit etmiştir.³¹ Bunların başında, Mekke kadılığına kadar yükselen oğlu Muhammed Saîd (ö. 1213/1798) gelmektedir. Abdurrahman el-Ensârî'nin verdiği bilgiye göre o, 1170/1757 yılında Medine'ye müderris olarak gönderilmiştir.³² Beş yıl sonra, Vezir-i Azam Ahmed Köprülü'nün (1661-1676) desteğiyle kurulmuş olan Medrese-i Cedîde'de ders vermeğe başlamıştır. Anadolu kökenli bir müderrisin Medine'de sivrilmesi, yerli Arap ulemâsının pek hoşuna gitmiş değildir. Nitekim yukarıda adı geçen el-Ensârî, ona verilen yıllık 5000 Kuruş maaşı mesele

28 Bk. Küçükdağ, 'Hâdimi Medresesi'ne dair bir Vakfiye', s. 84.

29 Hücre sayısı hakkında çelişkili bilgiler vardır. Göktaş'a göre medresenin 400 odası vardı. Küçükdağ bu sayıyı, haklı olarak çok abartılı bulmaktadır.

30 Bk. Küçükdağ, 'Hâdimi Medresesi'ne dair bir Vakfiye', s. 85.

31 Numan Hâdimioğlu, *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası*, Ankara 1983, s. 120. Listede şu isimler yer almaktadır: Muhammed Said (Hâdimî'nin oğlu), Abdullah Efendi (Hâdimî'nin oğlu), El-Hac Emin Efendi (Hâdimî'nin oğlu), El-Hac Numan Efendi (Hâdimî'nin oğlu), El-Hac Mustafa Efendi (Hâdimî'nin oğlu), El-Hac Muhammed Efendi (Hâdimî'nin oğlu), Ahmed el-Hâdimî (Hâdimî'nin torunu), Said Efendi (Hâdimî'nin torunu) Müftü Muhammed Efendi (Hâdimî'nin torunu), Müftü Said Efendi (Hâdimî'nin torunu), Müftü Emin Efendi (Hâdimî'nin torunu), El-Hac Muhammed Efendi (Hâdimî'nin torunu), Muhammed Efendi (Hâdimî'nin torunu) Numan Efendi (Hâdimî'nin torunu), Müftü Numan Efendi (Hâdimî'nin torunu), Mustafa Efendi (El-Hac Muhammed Efendi'nin oğlu), El-Hac Ahmed Efendi (El-Hac Muhammed Efendi'nin oğlu), El-Hac Abdullah Efendi (El-Hac Muhammed Efendi'nin oğlu), Said Efendi (El-Hac Muhammed Efendi'nin oğlu), Mustafa Efendi (Müftü Said Efendi'nin oğlu) ve Said Efendi.

32 el-Ensârî, Abdurrahmân, *Tuhfetü'l-muhibbîn ve'l-ashâb fî ma'rife mâ li'l-Medeniyîne mine'l-ensâb*, nşr. Muhammed el-'Arûsî, Tunis 1970/1390, cilt II, 455-456.

edinerek, onu bu servete rağmen cimri ve açgözlü birisi olmakla suçlamıştır.³³ Sık sık Anadolu'ya (Ensârî, Rûm'a diyor) gitmesi,³⁴ her gidişinde kendisine zengin ve pahalı hediyelerin verilmesi el-Ensârî gibi bazı ulemânın tepkisine neden olmuş ve kıskançlığa yol açmıştır.

Muhammed Saîd ilerleyen yıllarda kadılığa yükselmiştir. Gerekli kadılık derecelerini bir bir geçerek nihâyet Haremeyn (Mekke-Medine Kadılığı) pâyesini almıştır. Haremeyn kadısı iken 1213/1798'de vefat etmiş ve Medine'de toprağa verilmiştir.³⁵

Muhammed Saîd, müderrisliği esnasında, bazıları daha sonra isim yapmış birçok talebe yetiştirmiştir. Onun öğrencileri arasında, daha sonra Hadim müftülüğü yapan kardeşi Numân Efendi³⁶ ile Akşehirli Osman Efendi³⁷ en dikkat çekenleridir.

Medresenin Hâdimi'den sonraki müderrisleri arasında dikkat çeken diğer bir isim, Hâdimi'nin diğer oğlu Sarı Müftü olarak tanınan Abdullah Efendi'dir.³⁸ Babasından medrese tahsili yanında tasavvuf eğitimi de alan Abdullah Efendi, Nakşibendiyye'ye intisab etmiştir.

Abdullah Efendi, ağabeyinin aksine Hadim'de kalarak eğitim ve tasavvuf alanlarında faaliyet göstermiş ve çeşitli din ilimlerinde eserler yazmıştır. Yıllarca babasının medresesinde talebe yetiştiren Abdullah, Nakşibendiyye şeyhi olarak da bu tarikatın Konya ve civarında yayılmasına katkıda bulunmuştur. Fakat onun çalışmaları hakkında pek tatmin edici bilgi mevcut değildir. Bununla beraber, Süleymaniye Kütüphânesi'nde bulunan bir belgeden onun tarikat icâzeti verecek derecede bir sûfi olduğunu anlıyoruz. Sözkonusu belge, Şeyh Muhammed Bahâeddin Nakşbend'in *virâdi* için verilmiş bir icâzetnâmedir.³⁹ İçinde *virâd* metni yoktur; yalnızca *virâd*ın okunması esnasında uyulması gereken tasavvuf âdâbına dikkat çekilmektedir.

Babasının vefâtından sonra Hadim müftülüğü de yapan Abdullah Efendi, bunun yanında tasavvuf, dil ve fıkıh alanlarında eserler vermiştir. Bunlardan ba-

33 *A.g.e.*, II, 455.

34 Muhtemelen memleketi Konya üzerinden İstanbul'a gidip geliyordu.

35 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (nşr. A. Fikri Yavuz/İsmail Özen), I, 344.

36 *İcâzetnâme*, Koyunoğlu, Nr. 14296.

37 *İcâzetnâme*, TDV İSAM, Nr. 371.13.İCA.

38 Bkz. Yaşar, "Hâdimi", s. 24.

39 *İcâzetnâme*, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 266a.

zıları Süleymaniye Kütüphanesi Kataloğu'nda kaydedilmiştir.⁴⁰ Adalı Mustafa Efendi'nin (öl. 1085/1674?) *Netâici'l-Efkâr* adlı eserine yazdığı *Şerh Dîbâceti'n-Netâic* bir Arapça dilbilgisi kitabıdır.⁴¹ Buna rağmen eserde zaman zaman kelâmî ve fikhî tartışmalar yapılır. Kitap, Konyalı Abdülbâsır Efendi tarafından 1302/1885 yılında basılarak yayımlanmıştır.⁴² Abdullah Efendi'nin diğer eserleri genellikle babasının telif ettiği risâlelerin anlaşılması için yazdığı şerh ve hâşiyelerden ibarettir.⁴³ Babasının *Risâle fi Mes'ele'l-Vücûdiyye*'sini ise Osmanlıca'ya tercüme etmiştir.⁴⁴

Muhammed Hâdimî'nin daha ziyâde Hadim ve civârında tanınan diğer çocukları da adı geçen medresede müderrislik yapmışlardır. Özellikle, ünlü Muhammed el-Antâlî'den icâzetli olan Muhammed Emîn (öl. 1808), çok sayıda öğrenci yetiştirmekle dikkat çekmiştir.⁴⁵ Talebeleri arasında, daha sonra İstanbul'a göç eden Akşehirli Ömer b. Abdullah⁴⁶ ile Çankırlı Muhammed b. Mustafa el-Kangırî⁴⁷ ve Erzincanlı Hacı Abdurrahmân Efendi⁴⁸ en dikkat çekenleridir. Göncüzâde olarak tanınan ve bilhassa eğitim faaliyetleriyle ün kazanan Kayserili Seyyid Muhammed Kasım da ondan icâzet almıştır.⁴⁹

Medrese, önemli bir eğitim merkezi olma özelliğini, adı geçen müderrisler döneminde de sürdürmüştür. Bunun en önemli kanıtı, Hadim'e olan öğrenci göçüdür. Biyografik kaynaklardaki bilgiler, Hadim'e civar şehirlerden gelen öğrenci sayısının Hâdimî'den sonra azalmak bir yana, arttığını göstermektedir. 19. yüzyılın meşhur Anadolu âlim ve sûfilerinin bir çoğu Hadim'de okumuşlardır. Bunlardan biri Muhammed Fevzi Efendi (öl. 1900)'dir. Denizli'nin Tavas ilçesinde doğan Muhammed Fevzi, Hâdimî'nin torunu Muhammed Saîd'in derslerine

40 Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 298.

41 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 241; Durmuş, İsmail, "Adalı, Şeyh Mustafa", *DİA*, I, İstanbul 1988. s. 347.

42 Hâdimî, Abdullah, "Şerh dîbâceti'n-netâic", Abdülbâsır Efendi (Nşr.), *el-Mecmu'atü'r-resâil*, s. 2-24.

43 Babasının *Mecâmi* adlı fıkıh usûlü eseri ile yine babasının *Besmele* risâlesini şerh etmiştir.

44 Hâdimî, Abdullah, *Risâle fi vücûdiyye tercümesi*, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 110-117.

45 *İcâzetnâme*, Süleymaniye/Osman Huldî Öztürkler 13.

46 *İcâzetnâme*, Süleymaniye/Kasıdecizade 758/1.

47 *İcâzetnâme*, Süleymaniye/Yazma Bağışlar 524.

48 Bkz. Âmasî, Abdurrahman b. İsmail b. Mustafa Âkif, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* (trc. Hikmet Özdemir), İstanbul 1998. s. 373.

49 Ahmed Nazîf, *Kayseri Meşhurları*, S. 69-70.

katıldı. Manisa'da tahsilini tamamlayıp icâzetini aldıktan sonra İstanbul'a geldi; dersiâm olarak Edirne'ye tayin edildikten sonra burada müftülük görevine getirildi. Aynı zamanda Nakşibendiyye-Hâlidîyye Tarîkatı'na müntesip olan müftü parlak bir mesleki yükseliş göstererek Rumeli kazaskerliğine kadar yükseldi. Fevzi Efendi, son dönem Osmanlı âlimleri içinde çok eser veren müelliflerden biridir.⁵⁰

Hadim medresesinde okuyan meşhurlardan biri de Kırkağaçlı Süleyman Efendi (öl. 1268/1852)'dir. Kendisi aynı zamanda Hâdimî'nin meşhur eseri *Mecâmiü'l-Hakayik*'in şârihidir. Ayrıca Aydın vilâyetinde müderris ve müellif olarak faaliyet gösteren Mustafa b. Muhammed Güzelhisârî (öl. 1253/1857) ve Malatyalı meşhur Kazancızâde Halil Efendi de Hadim'e gelenler arasındadır.

Hadim'de okuyanlar arasında bazı Konya müftüleri de vardır. Bunlardan biri Rüştü Ahmed Efendi (öl. 1251/1835)'dir. Nakşibendiyye tarikatına mensup olan Ahmed Efendi, karantinanın cevazına yönelik bir risâlesiyle İstanbul'da dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış bir âlimdir.⁵¹ Ayrıca Abdülahad Mehmed Efendi (öl. 1264/1848),⁵² Abdullah Vahdi Efendi (öl. 1302/1843)⁵³ ve Hasan Efendi (öl. 1309/1891)⁵⁴ gibi müftüler de öğrenciliklerinde Hadim'e gelerek burada bir süre okumuşlardır.

Hadim'e gelenler arasında yaptıkları eğitim faaliyetleriyle özellikle Konya ve çevresinde isim yapan birçok âlim ve sûfi vardır. Seyyid Abdurrahman Efendi (öl. 1231/1816)⁵⁵ ve Konya'daki Özdemiri Medresesi⁵⁶ kurucusu Mustafa Efendi (öl. 1259/1843) bunların başında gelmektedirler.

Hâdimî'nin miras bıraktığı eğitim kurumlarına rağbetin 19. yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiğini, Hadim'de medrese eğitimi gören öğrenci sayısından anlıyoruz. 1291/1874 yılına ait Konya salnâmesinin verilerine göre, aynı yıl Hâdimî Medresesi'nde 127 öğrenci ders görmekte idi.⁵⁷ Üç yıl sonraya ait salnâmede medresenin öğrenci sayısı yine 127 olarak gösterilmektedir.⁵⁸ Konya'daki ve devletin diğer vilâyetlerindeki büyük medreselerin aynı yıllardaki öğrenci sayısı gözönünde bulundurulduğunda bu sayının, hele şehir merkezi nüfusu beş bin civarında

50 Uzun, 'Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü', *DİA*, XII, 506-509.

51 Uz, *Konya Alimleri*, II, 110.

52 *A.g.e.* I, 126.

53 *A.g.e.* I, 129-130.

54 *A.g.e.* I, 139.

55 *A.g.e.* I, 122.

56 Medrese için bk. Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 361.

57 *Konya Vilâyeti Salnâmesi*, 1291/1874, s. 133.

58 *Konya Vilâyeti Salnâmesi*, 1294/1877, s. 146.

olan küçük bir kasaba için oldukça yüksek olduğu görülecektir.⁵⁹ Bu durumun, medresenin Hadim sınırlarını çok çok aşan ünüyle ilgili olduğu âşikardır. Bu sayı, kuşkusuz Hadim'de civar şehirlerden gelen birçok öğrencinin bulunduğuna da işaret etmektedir.⁶⁰

Hadim Kütüphanesi

18. yüzyıl ortalarında kurulduğu sanılan ve daha sonra Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan Osman Şehdi Efendi'nin vakfettiği kitaplarla zenginleşerek gelişen kütüphâne, 18. yüzyıl Anadolu'sunun günümüze kadar gelen ve bugün hâlâ hizmet veren müstesna kurumlarından birisidir.⁶¹ Kütüphâne, daha Hâdimî zamanında, o dönem bir ilim erbabı için gerekli olan hemen hemen tüm eserleri barındırıyordu. Hatta denebilir ki, bu kütüphâne ile ilim Hadim'e taşınmış, İslâm bilimlerinin bütün temel eserleri burada ilim ehlinin hizmetine sunulmuştur.

18. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinin en tepe noktalarında bulunarak devlet yönetiminde belli ölçüde söz sahibi olan Osman Şehdî ile Hâdimî arasında iyi bir ilişkinin olduğu anlaşılıyor. Bu ilişkinin ne zaman, neden ve nasıl kurulduğunu bilmiyoruz. Fakat kaynaklar, Osman Şehdî'nin kitap vakfetme yoluyla Hâdimî'nin (özellikle) eğitim faaliyetlerini desteklediğini gösteriyor. Gerçekten de Osman Şehdî, Hâdimî ve onun talebeleri için ayrı tarihlerde iki defa yüklü kitap vakfetmiştir. Vakfiyelerden ilki 447 cilt kitabı kapsıyor ki bu rakam bir taşra kütüphânesi için oldukça yüksektir. İkinci vakfiye 5 adet kitapla ilgilidir. İlk

59 1869 yılı itibariyle Hadim'in şehir merkezi nüfusu 5069'dur. Bk. *Konya Vilâyeti Salnâmesi*, 1286/1869, s. 102.

60 Hadimioğlu, medresede İstiklal Savaşı öncesi ve sonrasında görev yapan 9 müderrisin ismini verir ki bu, medresedeki eğitim-öğretim faaliyetinin medreselerin resmen kapatılmalarına kadar devam ettiğini gösterir. Son müderrisler arasında Hâdimî'nin torunlarından Ahmet Sait Hadimioğlu (1885-1964) da vardır. Fahri olarak imamlık ve vaizlik de yapan Hadimioğlu, Cumhuriyet'in ilanından sonra CHP ilçe başkanı oldu. Bu görevi Hadim'e müftü olarak atandığı 1943'e kadar sürdürdü. Numan Hâdimioğlu, *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası*, Ankara 1983, s. 130-131.

61 Erünsal, İsmail E., *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 69-70; Bahtiyar Eroğlu, "Ebû Saîd Mehmet Hâdimî ve Kütüphanesi", *Yeni İpek Yolu Dergisi*, sy.140, Konya 1999, s.29-34; Hacer Kara, *Konya-Hadim ve Taşkent Türk devri yapıları*, Yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2006. S. 52-54. Kütüphânenin inşâ kitâbesi mevcut olmadığı gibi, yapım tarihi ve bânisi hakkında da herhangi bir arşiv belgesi şu ana kadar bulunamamıştır. Ancak Ebû'l-ulâ Mardin, s.772, 774, Mustafa Yayla, s. 25 ve Numan Hadimioğlu (s.III) kütüphanenin Dârü's-sa'âde ağası olarak görev yapan Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırıldığını belirtmektedirler.

vakfiye 20 Cemaziyelevvel 1175/17 Aralık 1761 tarihinde Konya kadısı Seyyid Mustafa tarafından onaylanarak Şer'iyeye sicil defterine kaydedilmiştir.⁶² Vakfiyenin Pirlevganda nâibi Hasan Efendi tarafından aslından istinsah edilen bir nüshası Süleymaniye'de bulunmaktadır.⁶³

Vakfiyenin en önemli şartlarından biri, kitapların istimal hakkının Hâdimî'de olduğunun belirtilmesidir. O isterse, bu kitapları özenle kullanma koşuluyla başkalarına da verebilir. Vakfiyede Hâdimî için kullanılan "zâhir ve bâtin ehlinin şeyhlerinin şeyhi", "büyük ulemânın üstadı" ve "tarikat büyüklerinin müşidi (yol göstericisi)" gibi nitelermeler onun daha hayatta iken, hem Konya hem de başkent İstanbul'da ne denli büyük bir saygınlığa eriştiğini gösterir.

Osman Şehdî Efendi tarafından vakfedilen kitap vakfiyesi, Hadim'de okunduğu ve okutulduğu tahmin edilen telif, şerh, hâşiye v.b. metin ve eserlerin neler olduğu hakkında ipuçları verir.⁶⁴ Vakfiyede, kitapların müderris ve talebe için, özellikle Hâdimî'nin eğitim-öğretim faaliyetleri için vakfedildiğinin belirtilmesi bu tahmini kuvvetlendiriyor.⁶⁵ Öyleyse vakfedilen kitaplara ve hangi alanlara ait olduklarına bakmak yararlı olacaktır.

Vakfedilen 447 cilt kitap, klasik İslâm ilim dallarının hemen hemen tamamını kapsamaktadır. Listede Kur'ân ve hadîs ilimleri, bu disiplinlerin belli başlı bütün kitaplarıyla temsil edilmektedir. Tefsîr dalında örneğin İbn Abbâs'ın *Tefsîr*'i, Beyzâvî'nin Tefsîri, Zemahşerî'nin Keşşâf'ı, Suyûtî'nin *İtkân*'i, Ebûsuûd ve İbn Kemâl'in *Tefsîr*'leri yer almaktadır. Hadîs alanında kütüb-i sitte'nin yanısıra diğer belli başlı hadîs külliyatı vardır.

Ahlakla ilgili vakfedilen eserler arasında özellikle İmam Gazâlî'nin *İhyâ'sı* ile Birgivi'nin *Tarikat-i Muhammediyye*'si zikredilebilir. Tasavvuf alanında yine klasik tasavvuf literatürünü temsil eden eserler vakfedilmiştir. Bunların arasında özellikle Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin eserleri, Süleyman Cezûlî'nin *Delâlü'l-hayrât*'i ve Nakşibendiyye hakkındaki risâleler en dikkat çekenleridir. Ayrıca Gelibolulu Yazıcızâde Muhammed'in eserleri, özellikle Hz. Muhammed'le ilgili *Muhammediyye*'si de vakfedilenler arasındadır.⁶⁶

62 Şahitler arasında Ermenekli Ahmed b. Hüseyin ve Aladağlı Seyid İsmail gibi isimler vardır. 100 no'lu Konya Şer'iyeye Sicili, varak 17-28'de bulunan belge İzzet Sak tarafından yayınlanmıştır. İzzet Sak, 'Şehdî Osman Efendi'nin Hâdim Kütüphanesi'ne Vakfettiği Kitaplar', *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 10, Konya 2003, S. 83-132.

63 *Vakfiye*, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 13b.

64 Vakfiyenin kadılıkça onay tarihi 1761 olsa da, vakfedilen kitapların daha önce Hadim'e ulaştığı ihtimal dahilindedir.

65 *Vakfiye*, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 1a-14b.

66 Krş. Çelebioğlu, Amil, "Yazıcı-Oğlu", *İA*, XIII, 363-368.

Listede en çok kitapla temsil edilen alan fıkıh ve fıkıh usûlüdür. Bu sahada, çeşitli dönemlerde muhtelif müftüler ve fakihler tarafından verilen fetvaların toplandığı *fetâvâlar* özellikle dikkat çekmektedirler. Bunlar arasında örneğin Fahreddin Kâdîhân (*Fetâvâ Kâdîhân*) ve Ferîdüddin 'Âlim b. 'Alâ'nın (*el-Fetâvâ't-Tâtârhâniyye*) fetvâ külliyyâtı ve *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*⁶⁷ vardır. Fıkıh dalında Kudûrî'den Halebî'ye, İbn Kemâl'den Molla Hüsrev'e Osmanlı döneminde bu alanda otorite olarak tanınan büyük (özellikle Hanefî) fakihlerin eserleri vakfedilmiştir.

Akâid ve kelâma dair, bu alanın Osmanlı ulemâsı arasında en tanınan eserleri yer almaktadır. Eserleri vakfedilen kelâmcılar arasında Nesefî, İcî, Taftâzânî yanında Hayâlî, Ali el-Kârî ve Ramazan Efendi gibi Osmanlı dönemi ulemâsı da vardır.

Vakfedilen eserler arasında Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* dikkat çekicidir. Yine Hafız Şîrâzî'nin *Divân*'ı, Şeyhzâde'nin *Kasîde-i Bürde* şerhi ve Şem'î'nin *Pend-i Attâr*'ı da vakfedilmiştir.

Vakıf kitaplar listesinde aklî ilimlere dahil disiplinlerle ilgili de birçok kitap bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebherî'nin *Hidâyetül-Hikme'si*; Kâdîzâde-i Rûmî, Seyyid Şerîf Cürçânî ve Muhammed Lârî'nin buna yazdıkları şerhleri vardır. Listede fizik, metafizik ve matematik gibi alanlarla ilgili kitaplar da vardır: Meselâ Necmeddin Kazvî'nin *Hikmetül-'Ayn*'ı ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *Hâşiyetü't-Tecrîd*'i.

Hadim'de vakfedilen bu eserler dışında Hâdimî'nin bizzat telif veya şerh ettiği eserlerini de eklersek, Hadim gibi küçük bir kasabanın ne denli büyük bir bilim ve eğitim şehri haline geldiğini görürüz. Hâdimî bazıları geniş kapsamlı, bazıları küçük risâleler şeklinde hemen hemen tüm klasik İslâm bilim dallarına ait çok sayıda eser vermiştir. Bunlardan birçoğu el kitabı veya ders kitabı şeklinde hazırlanmıştır. Bazı nüshalarda tespit ettiğimiz müstensih notlarından ve açıklamalarından, bu eserlerin pratik ihtiyaca binaen, yani ders malzemesi olmak üzere hazırlandıkları izlenimi elde ediyoruz. Ait oldukları alan itibariyle bunlar Arapça gramer, belâgat, mantık, şiir, Kur'ân, hadîs, kelâm, fıkıh, ahlak ve tasavvuf ilimleri ile ilgilidirler. Buradan hareketle Hâdimî'nin, derslerde kendi hazırladığı metinleri de okutmuş olabileceğine ihtimal veriyoruz. Bu ihtimal, özellikle mantık, fıkıh, fıkıh usûlü dersleri için daha da kuvvetlidir. Nitekim fıkhîta *Mecâmi'ül-Hakâik*'i, mantıkta *el-Arâis*'i 19. yüzyılda başka müderrislerce de okutulmuştur.⁶⁸

Hacı Beşir Ağa'nın yardımıyla yapıldığı belirtilen Hâdimî Kütüphânesi, bu vakfiye ile çok daha gelişmiş ve hatta büyük şehirlerin birçok ünlü kütüphânesini

67 *Fetâvâ'l-Âlemgîriyye* olarak da bilinen fetvâ koleksiyonu krş. *GAL*, II, 417; s II, 604.

68 Krş. Süleymaniye/H. Hüsnü 257; Süleymaniye/Fatih 5311.

aratmayacak zenginliğe kavuşmuştur. İslâm bilim ve kültür tarihinde 18. yüzyıla kadar üretilip nakledilen bilgi birikimi böylece Hâdimî ve öğrencilerinin hizmetine sunulmuştur. Hadim ve civarındaki taşralı bir öğrenci artık, İstanbul'a gitmek zorunda kalmaksızın İslâm ilimlerine ait literatürü kullanma ve istediği ilim dalında üretilen bilgiye ulaşma imkanına sahip oluyordu.⁶⁹ Bu gelişmenin en önemli sonucu, Hadim kazasının önemli bir İslâm eğitim, ilim ve kültür merkezi haline gelmesi ve giderek büyüyen bir üne kavuşmasıdır. Bundan dolayıdır ki Hadim'e 18. yüzyılın ilk yarısından 19. yüzyılın sonlarına kadar uzak yakın, büyük küçük şehir, köy ve kasabadan önemli öğrenci göçleri olmuş ve hoca-talebeler arasında büyük sosyal ilişki ağları kurulmuştur.

İslâm eğitim, bilim ve kültür mirasını, Hadim ve çevresinde yaşayan talebe-i ulûm ve ehl-i ilmin hizmetine sunan kütüphâne, Hâdimî'nin vefatından bir süre sonra, 1199/1785 yılında yıldırım düşmesi sonucu hasara uğramıştır.⁷⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeye göre dönemin Hadim müftüsü, meydana gelen hasarın onarılması ve tamir için bir ustanın gönderilmesi için İstanbul'daki Mimar Ağası'na müracaat etmiştir. Müracaatı kabul eden Mimar Ağası, onarım işi için Mimar Süleyman Ağa'yı görevlendirmiştir. Adı geçen mimar, sultandan alınan izinle onarım için bir ustayı Hadim'e göndermiştir. Belge, ustaya bu iş için 450 Kuruş ödeneceğini yazmaktadır. Bu durum, Osmanlı devlet adamlarının Hâdimî dolayısıyla Hadim'e verdikleri değeri göstermesi bakımından önemlidir. Adı geçen belge ayrıca, devletin Hadim'deki eğitim faaliyetlerini desteklediğini gösterdiği kadar, Hâdimî'nin İstanbul üzerindeki nüfûz ve hatırını da açıkça ortaya koymaktadır.

Kütüphâne 20. yüzyılın başlarına kadar çok kıymetli elyazmaları ve vakıf kitaplarını barındırıyordu. 1290/1873 yılına ait *Konya Vilâyet Salnâmesi*'nin verilerine göre kütüphânedeki 544 cilt kitap bulunuyordu. Aynı salnâmede bu kitapların bir listesi vardır.⁷¹

Yazarı bilinmeyen Osmanlıca bir kaynağın da belirttiği gibi, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden birçok kişi, bu kitapları okumak için Hadim'e seyahat yapmıştır. Aynı kaynak, kütüphâneye olan yüksek rağbet yüzünden bazı kitapların yıprandığını veya hasar gördüğünü bazılarının ise kaybolduğunu yazmaktadır. 1997'de Hadim'e gittiğimde bazı ihtiyarlardan, kütüphânedeki kitapların bir

69 Hâdimî ailesinin kendi kitapları yanında Hâdimî'nin İstanbul'dan dönerken beraberrinde iki katır yükü kitap getirdiği şeklinde Hâdimioğlu'nda geçen bilgiyi hatırlatmakta yarar vardır. Bkz. Hâdimioğlu, *Hadim ve Hadimliler*, s. 98.

70 Bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Cevdet/Maarif, 6969. Bu esnada, kitapların da hasar görüp görmediğini bilmiyoruz.

71 Bk. *Konya Vilâyeti Salnâmesi*, 1290/1873, s. 45-101.

kısımının, medreselerin 1924 yılında kapatılmasından sonra tarümar edildiğini, bazı kitapların çöpe atıldığını, bazılarının da kağıtlarının parçalanarak paket için kullanıldığını duymuştum.⁷²

1933-1938 arası Konya valiliği yapan Cemal Bardakçı, elde kalan kitapların 28 Şubat 1935 günü Konya Yusufağa Kütüphânesi'ne taşınmasını sağlamıştır.⁷³ Böylece kütüphâne tâ 18. yüzyıldan beri ilim ehlinin hizmetinde bulunan kitapların hiç olmazsa bir kısmı yok olmaktan kurtarılmıştır.

1950'lerden sonra Hâdimî'nin eserlerine olan ilginin yeniden uyandığını görüyoruz. Nitekim aynı âileden gelen Kemal Hadımlı, Konya valisi iken 1952 yılında kütüphâneyi tamir ettirerek yeniden faaliyete açmış ve oraya dâimî bir kütüphâneci kadrosu kazandırmıştır.⁷⁴

Kütüphâne bugün daha ziyade orta öğretim ve halk eğitimin ihtiyaçlarına cevap verecek kitaplar bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemi edebiyat ürünleri yanında ansiklopediler, sözlükler ve kaynak eserler vardır. Arapça kaynaklar çok azdır. Hâdimî'nin eserlerinin bile çoğu yoktur.

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı eğitim, bilim ve kültürünün 18. yüzyıldan itibaren giderek yükselen taşradaki önemli merkezlerinden birini tanıttık. Osmanlı bilim ve düşüncesinin üretilip aktarımının İstanbul'la sınırlı olmadığını, Hadim örneğinde olduğu gibi Anadolu'nun en ücra kasabalarına kadar yayıldığını gördük. Bununla beraber bir taşra aliminin öncülüğünde kurulan medrese, zaviye ve kütüphanenin nasıl bir cazibe merkezi olabildiğini ve nasıl sınır ve bölge ötesi üne kavuştuğunu farkettilik. Bu durum, Anadolu'nun diğer bir çok şehrinde faal olan kimisi hala daha keşfedilmeyi bekleyen onlarca Osmanlı dönemine ait kurumun varlığı da dikkate alındığında, bir kaç olguyu gözler önüne sermek yararlı olabilir:

1. Osmanlı ilmî ve dinî düşüncesi, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren, kütüphane ve mektep ve medreseler kanalıyla taşrada en ücra kasabalara kadar ulaştırılmıştır.
2. Bu düşüncenin iskeleti ve gövdesini oluşturan dinî ve ilmî paradigmalara merkez ve taşrada ahenk içinde homojen bir yapıyla üretilip aktarılmıştır.

72 Bu bilgilerin ne kadar gerçeği yansıttığını tespit edemedim.

73 Hâdimioğlu, *Hadim ve Hadimliler*, s. III.

74 *A.g.e.*, s. III.

3. Osmanlı din, bilim ve eğitim kurumları, sadece İstanbul, Bursa gibi merkezlerde toplanmamış, aynı zamanda taşrada da faaliyet göstermiştir.
4. Bilginin kazanılması, aktarımı ve yeniden üretilmesi merkezde olduğu gibi taşrada da büyük ölçüde ulema sufilerin veya sufi ulemanın eliyle olmuştur.
5. Hâdimî ve Hadim'deki kurumları örneğinde olduğu gibi zaviye ile medrese, din ile tasavvuf, şeriat ile tarikat ahenk içinde faaliyet gösterebilmiştir.

Anadolu'da daha keşfedilmeyi bekleyen pek çok alim ve sufi ile bunların öncülüğünde kurulan çok sayıda mekteb, medrese ve kütüphanenin varlığı dikkate alındığında Osmanlı araştırmalarının vazife ve sorumluluk alanının büyüklüğü ve ciddiyeti anlaşılacaktır.

Osmanlı Anadolusunda Parlayan Bir Eğitim Merkezi: Hâdimî Medresesi ve Kütüphanesi
Öz ■ Aşağıdaki çalışma, 18. Yüzyılın sayılı alim, müellif ve mutasavvıflarından Muhammed Hâdimî'nin, Konya/Hadim'de gelişmesine doğrudan veya dolaylı olarak öncülük ettiği kendi adıyla da anılan medreseden başka, zâviye, cami ve kütüphaneye ile ilgili çoğu arşiv kayıtlarına dayanan bilgiler ışığında Osmanlı taşrasıyla ilgili araştırmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Adı geçen müesseselerin kuruluşunu ve tarihî gelişimini bütün yönleriyle ortaya koymak, başlıbaşına bir çalışmayı zorunlu kılacak kadar büyük ve önemli bir iştir. Bununla beraber bu çalışma, şu iki hususu tespit etmek için yeterli veriyi sunmaktadır: 1. Hadim gibi küçük bir kasaba, bu kurumlar vasıtasıyla 18. yüzyıldan itibaren, Osmanlı bilim ve eğitim dünyasının önemli merkezlerinden biri olmuş ve sınırötesi bir üne kavuşabilmiştir. 2. Benzeri çalışmaların Anadolu'nun diğer kasaba ve şehirleri hakkında yapılmasının Osmanlı taşrasının sosyal ve kültür tarihine önemli katkılar sağlayacağı, taşra âlim ve sülâhlerinin bilim ve eğitim zihniyetleriyle din ve dünya görüşlerinin aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Anahtar kelimeler: Hadim, Hâdimî, Din Eğitimi, Hâdim Kütüphanesi, Anadolu'da Osmanlı Dönemi Din, Eğitim ve Kültür Kurumları

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa: *Târih*, IV, İstanbul 1973.
- Ahmed Nazîf: *Kayseri Meşhurları* (nşr. Meserret Diriöz, Haydar Ali Diriöz), Kayseri 1991.
- Âmasî, Abdurrahman b. İsmail b. Mustafa Âkif: *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû'* (trc. Hikmet Özdemir) İstanbul 1998.
- Arabacı, Caner: *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 1998.

- Atalar, Münir: *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991.
- Ayvallı, Ramazan: “Hâdimî’nin Hayatı ve Eserlerine Umûmi Bir Bakış”, *Hız. Hadimi’yi Anma Sempozyumu*, Hadim 1989.
- Ayvallı, Ramazan: “Hâdimî’nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Amiller”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1993), s. 113-119.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret, 119/89; 387/55; 432/7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet/Maarif, 6969.
- Brockelmann, Carl: *Geschichte der arabischen Literatur*, I-II/I-III Supplement, Leiden, 1937-1943.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi: *Osmanlı Müellifleri* (nşr. A. Fikri Yavuz/İsmail Özen), I-III, İstanbul 1972-1975.
- Çelebioğlu, Âmil: “Yazıcı-Oğlu”, *İA*, XIII, 363-368.
- Durmuş, İsmail: “Adalı, Şeyh Mustafa”, *DİA*, I, İstanbul 1988.
- el-Ensârî, Abdurrahmân: *Tuhfetü’l-Muhibbîn ve’l-Ashâb fî Ma’rifetihî mâ li’l-Medeniyînine mine’l-Ensâb*, nşr. Muhammed el-‘Arûsî, Tunis 1970/1390, cilt II, 455-456.
- Eroğlu, Bahtiyar: “Ebû Saîd Mehmet Hâdimî ve Kütüphanesi”, *Yeni İpek Yolu Dergisi*, sayı 140, Ekim 1999, Konya. S. 29-34.
- Erten, S. Fikri: *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul 1940.
- Erünsal, İsmail E.: *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*. Ankara 1988.
- Hâdimî, Abdullah b. Muhammed: ‘Şerh dîbâceti’n-netâic’, *el-Mecmu’atü’r-resâil* (nşr. Abdülbâsir Efendi), İstanbul 1302, s. 2-24.
- Hâdimî, Abdullah: *Risâle fî vücûdiyye tercümesi*, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 110-117.
- Hadimioğlu, Numan: *Hız. Hâdimî ve Hâdimliler Bibliyografyası*, Ankara 1988.
- İcâzetnâme*, Süleymaniye/Osman Huldi Öztürkler 13.
- İcâzetnâme*, Süleymaniye/Kasidicizade 758/1.
- İcâzetnâme*, Süleymaniye/Yazma Bağışlar 524.
- İcâzetnâme*, Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 266a.
- İcâzetnâme*, Koyunoğlu, nr. 14296.
- İcâzetnâme*, TDV İSAM, Nr. 371.13.İCA
- İnalçık, Halil – Quataert, Donald (nşr.): *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge 1994.
- İnalçık, H.: *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren, 1993.
- Kara, Hacer: *Konya-Hadim ve Taşkent Türk devri yapıları*, Yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2006. S. 52-54.

Konya Şeriyeye Sicili, nr. 74.

Konya Vilâyeti Salnâmesi, 1282/1865

....., 1286/1869.

....., 1290/1873.

....., 1291/1874.

....., 1294/1877.

....., 1300/1883.

....., 1301/1884.

Konyalı, İ. H.: *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1997.

Kunduracı, Osman: "Hadim ve Çevresinde Sivil Mimari Örnekleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (1999), s. 137- 156.

Küçükdağ, Yusuf: "Hadimî Medresesi'ne dair bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi XXVII* (1998), s. 79-94.

Murâdî, Muhammed Halil: *Silkü'd-dürer*, Bağdat Musanna.

Önder, Mehmet: *Büyük Alim Hz. Hâdimî*, Ankara 1960.

Sak, İzzet: 'Şehdî Osman Efendi'nin Hâdim Kütüphanesi'ne Vakfettiği Kitaplar', *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 10, Konya 2003. S. 83-132.

.....: "Osmanlı Döneminden Günümüze Hadim", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1997), s. 169-180.

Sarıkaya, Yaşar: "Sufis und Gelehrte als Medresengründer und -patrone im osmanischen Konya (18.-19. Jahrhundert)", *Der Islam* 79 (2002). S. 201-239.

.....: *Abū Sa'īd Muḥammad al-Hādīmī (1701-1762): Netzwerke, Karriere und Einfluss eines osmanischen Provinzgelehrten*. Hamburg, 2005.

.....: *Ebu Said El-Hâdimî: Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi*, İstanbul 2008.

Şahin, İlhan: "Mezraa", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 546-548.

Şimşek, Mehmet: 'Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları üzerinde Münakaşalar', *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cild. 27 (1985) , S. 207-220.

Uz, M. Ali: *Baha Veled'den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, Konya 1993-1995.

Uzun, Mustafa: 'Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü', *DİA*, XII, 506-509.

Vakfiye Süleymaniye/Reşid Ef. 1017, vr. 1a-14b.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri, nr. 1137.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 2176.

Yayla, Mustafa: "Hâdimî, Ebû Saîd", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 24-26.